

Kohtulahendite kogumik

EUROOPA KOHTU OTSUS (neljas koda)

12. september 2013*

Raviteenuste osutamise vabadus — Teenuseosutaja, kes asub teenuse osutamiseks teise liikmesriiki —
Vastuvõtva liikmesriigi kutse-eeskirjade, eelkõige tasu ja reklaami puudutavate
eeskirjade, kohaldamine

Kohtuasjas C-475/11,

mille ese on ELTL artikli 267 alusel Berufsgesicht für Heilberufe bei dem Verwaltungsgericht Gießen (Saksamaa) 2. augusti 2011. aasta otsusega esitatud eelotsusetaotlus, mis saabus Euroopa Kohtusse 19. septembril 2011, menetluses, milles kostjaks on

Kostas Konstantinides,

EUROOPA KOHUS (neljas koda),

koosseisus: L. Bay Larsen, (ettekandja) neljanda koja presidendi ülesannetes, kohtunikud J.-C. Bonichot, C. Toader, A. Prechal ja E. Jarašiūnas,

kohtujurist: P. Cruz Villalón,

kohtusekretär: ametnik K. Malacek,

arvestades kirjalikus menetluses ja 19. septembri 2012. aasta kohtuistungil esitatut,

arvestades seisukohti, mille esitasid:

- K. Konstantinides, esindaja: *Rechtsanwalt* G. Fiedler,
- Landesärztekammer Hessen, esindaja: R. Raasch,
- Tšehhi valitsus, esindajad: M. Smolek ja D. Hadroušek,
- Hispaania valitsus, esindaja: S. Martínez-Lage Sobredo,
- Prantsuse valitsus, esindajad: G. de Bergues ja N. Rouam,
- Madalmaade valitsus, esindajad: B. Koopman ja C. Wissels,
- Portugali valitsus, esindaja: L. Inez Fernandes, keda abistas *advogado* N. Sancho Lampreia,
- Euroopa Komisjon, esindajad: H. Støvlbæk ja K.-P. Wojcik,

* Kohtumenetluse keel: saksa.

olles 31. jaanuari 2013. aasta kohtuistungil ära kuulunud kohtujuristi ettepaneku,
on teinud järgmise

otsuse

- 1 Eelotsusetaotlus puudutab seda, kuidas tõlgendada Euroopa Parlamendi ja nõukogu 7. septembri 2005. aasta direktiivi 2005/36/EÜ kutsekvalifikatsioonide tunnustamise kohta (ELT L 255, lk 22) artikli 5 lõiget 3 ja artikli 6 punkti a.
- 2 Taotlus on esitatud Landesärztekammer Hesseni (Hesseni liidumaa arstide kutseliit) taotlusel K. Konstantinidese suhtes kutsealase rikkumise tõttu algatatud kohtumenetluses.

Õiguslik raamistik

Liidu õigus

- 3 Direktiivi 2005/36 põhjendused 3, 8 ja 11 on sõnastatud nii:

„(3) Käesoleva direktiiviga liikmesriigis kutsekvalifikatsiooni omandanud isikutele antud tagatis pääseda teises liikmesriigis samale kutsealale ja sellel tegutseda vastava liikmesriigi enda kodanikega samadel tingimustel ei piira võõrspetsialisti kohustust järgida selles riigis kutsealal tegutsemiseks kehtestatud mittediskrimineerivaid tingimusi eeldusel, et viimased on objektiivselt põhjendatud ja proportsionaalsed.

[...]

(8) Teenuse osutaja suhtes kohaldatakse vastuvõtva liikmesriigi distsiplinaarkorda, mis on otseses ja eriomases seoses kutsekvalifikatsioonidega, nagu näiteks kutseala mõiste, kutseala alla kuuluvad tegevused, tiitlite ja nimetuste kasutamine ja tarbijakaitse ja turvalisusega otseselt ning konkreetselt seotud tõsine kutsealane rikkumine.

[...]

(11) Kvalifikatsioonide tunnustamise üldsüsteemi, edaspidi „üldsüsteemi”, kuuluvate kutsealade osas on liikmesriikidel õigus oma territooriumil pakutavate teenuste kvaliteedi tagamiseks kehtestada kvalifikatsiooni miinimumnõuded. [...] Tunnustamise üldsüsteem ei takista siiski liikmesriigil kohaldada isikute suhtes, kes soovivad tema territooriumil kutsealaga tegeleda, kutsealaste eeskirjade rakendamisest tulenevaid ja avaliku huviga õigustatud erinõudeid. Taolised eeskirjad on seotud näiteks kutseala korralduse, kutsenormide, sealhulgas kutse-eeskrite alaste normide, ning järelevalve ja vastutusega. [...]”

- 4 Direktiivi 2005/36 artiklis 1 „Eesmärk” on ette nähtud:

„Käesolev direktiiv kehtestab korra, mille alusel liikmesriik, kes teeb reguleeritud kutsealal tegutsema hakkamise või sellel tegutsemise oma territooriumil sõltuvaks eriomase kutsekvalifikatsiooni olemise (edaspidi „vastuvõttev liikmesriik”), peab vastaval kutsealal tegutsema hakkamiseks või sellel tegutsemiseks tunnustama teises liikmesriigis või teistes liikmesriikides (edaspidi „päritoluliikmesriik”) saadud kutsekvalifikatsioone, mis lubavad nimetatud kvalifikatsioone omaval isikul seal samal kutsealal töötada.”

5 Selle direktiivi artikli 3 „Mõisted” lõikes 1 on sätestatud:

„Käesolevas direktiivis kasutatakse järgmisi mõisteid:

[...]

b) *kutsekvalifikatsioon* – haridust tõendava dokumendiga, artikli 11 punkti a alapunktis i nimetatud pädevuskinnituse ja/või töökogemusega tõendatud kvalifikatsioon;

[...]”.

6 Kõnealuse direktiivi artikli 4 „Tunnustamise toime” lõikes 1 on ette nähtud:

„Kutsekvalifikatsiooni tunnustamine vastuvõtva liikmesriigi poolt annab soodustatud isikule võimaluse asuda selles liikmesriigis tegutsema samal kutsealal kui see, millele ta kvalifitseerus päritoluliikmesriigis, ja tegutseda sellel kutsealal vastuvõtvas liikmesriigis selle liikmesriigi kodanikega võrdsetel tingimustel.

[...]”.

7 Sama direktiivi II jaotise artiklis 5 „Teenuste vaba osutamise põhimõte” on sätestatud:

„1. Ilma et see piiraks ühenduse õiguse erisätete ning samuti käesoleva direktiivi artiklite 6 ja 7 kohaldamist, ei tohi liikmesriigid kutsekvalifikatsiooniga seotud põhjusel takistada teenuste vaba osutamist teises liikmesriigis juhul, kui:

a) teenuse osutaja on liikmesriigis ametlikult asutatud (edaspidi „asutamise liikmesriik”), eesmärgiga tegutseda seal samal kutsealal [...]

[...]

2. Käesoleva jaotise sätteid kohaldatakse ainult juhul, kui teenuse osutaja asub vastuvõtva liikmesriigi territooriumile, et tegutseda ajutiselt ja episoodiliselt lõikes 1 nimetatud kutsealal.

Teenuse osutamise ajutist ja episoodilist olemust, eriti selle kestust, sagedust, regulaarsust ja pidevust hinnatakse igal juhtumil eraldi.

3. Kui teenuse osutaja asub teise liikmesriiki, kehtivad talle kutse-, õigusliku ja haldusiseloomuga kutsealased eeskirjad, mis on otseselt seotud kutsekvalifikatsioonidega, näiteks kutseala mõiste, tiitlite ja nimetuste kasutamine ja tõsine kutsealane rikkumine, mis on otseselt ja konkreetselt seotud tarbijakaitse ning turvalisusega, samuti distsiplinaarsätted, mida vastuvõtvas liikmesriigis kohaldatakse selles liikmesriigis samal kutsealal tegutsevate isikute suhtes.”

8 Direktiivi 2005/36 artiklis 6 „Erandid” on sätestatud:

„Vastavalt artikli 5 lõikele 1 peab vastuvõttev liikmesriik teises liikmesriigis asutatud teenuse osutajad vabastama nõuetest, mis ta on kehtestanud oma territooriumil registreeritud spetsialistidele, mis on seotud:

a) kutseorganisatsioonilt või -organilt tegevusloa saamisega, selles registreerimisega või selle organisatsiooni või organi liikmeks olemisega. Oma territooriumil kehtivate distsiplinaarsätete kohaldamise lihtsustamiseks vastavalt artikli 5 lõikele 3 võivad liikmesriigid kehtestada ajutise automaatse registreerimise sellise kutseorganisatsiooni või -organi juures või *pro forma* liikmesuse

selles organisatsioonis või organis tingimusel, et selline registreerimine või liikmesus ei aeglusta ega komplitseeri mingil moel teenuste osutamist ega põhjusta teenuse osutajale mingeid lisakulusid. [...]

[...]”.

- 9 Nimetatud direktiivi III jaotise „Asutamisevabadus” artikli 13 „Tunnustamise tingimused” lõikes 1 on sätestatud:

„Kui reguleeritud kutsealal tegutsema hakkamine või sellel tegutsemine liikmesriigis sõltub eriomase kutse kvalifikatsiooni omamisest, võimaldab selle liikmesriigi pädev asutus taotlejatel sellel kutsealal tegutsema asuda või tegutseda oma kodanikega samadel tingimustel, kui neil on teises liikmesriigis viimase territooriumil sellel kutsealal tegutsema hakkamiseks või tegutsemiseks nõutav pädevuskinnitus või kvalifikatsiooni tõendav dokument.

[...]”.

Saksamaa õigus

Raviteenuste hinnakiri

- 10 Raviteenuste hinnakiri (Gebührenordnung für Ärzte) on Saksamaa Liitvabariigi tervishoiuministri määrus. Selle §-s 1 „Kohaldamisala” on sätestatud:

„1. Arstide kutsealaste teenuste tasustamine määratakse kindlaks vastavalt käesolevale määrusele, kui föderaalseaduses ei ole sätestatud teisiti.

2. Arst võib võtta tasu üksnes teenuste eest, mis on vastavalt arstiteaduse eeskirjadele meditsiiniliselt vajaliku arstiabi seisukohalt olulised. Teenuste eest, mis lähevad kaugemale kui meditsiiniliselt vajalik arstiabi, võib tasu võtta üksnes juhul, kui neid teenuseid on osutatud kohustatud isiku taotlusel.”

- 11 Selle hinnakirja §-s 2 „Erandid kehtestav kokkulepe” on sätestatud:

„1. Pooltel on lubatud kokku leppida käesolevas määruses sätestatud tasumääradest erinevas hinnas. [...]

2. Eelmise lõike esimeses lauses osutatud kokkuleppe sõlmimine peab toimuma isiklikult peetud läbirääkimiste käigus ning see tuleb sõlmida kirjalikult arsti ja kohustatud isiku vahel enne raviteenuse osutamist. [...]

[...]”.

- 12 Nimetatud hinnakirja § 6 „Tasu muude teenuste eest” lõikes 2 on sätestatud:

„Autonoomsete raviteenuste eest, mida hinnakirjas ei esine, võib esitada arve nimetatud hinnakirjas esineva võrdväärse teenuse alusel, kusjuures võrdväärst tuleb hinnata selle teenuse laadi, sellega seotud kulude ja selle osutamiseks kulunud aja alusel.”

Hesseni liidumaa tervishoiutöötajate seadus

- 13 Hesseni liidumaa seaduse arstide, hambaarstide, veterinaaride, apteekrite, psühholoogia alal tegutsevate psühhoterapeutide ning laste ja noorte psühhoterapeutide kutseliitude, kutsetegevuse, täiendkoolituse ja kutseala ametikohtute alluvuse kohta (Hessisches Gesetz über die Berufsvertretungen, die Berufsausübung, die Weiterbildung und die Berufsgerichtsbarkeit der Ärzte, Zahnärzte, Apotheker, psychologischen Psychotherapeuten und Kinder- und Jugendlichenpsychotherapeuten), mida on muudetud 15. septembri 2011. aasta seadusega (edaspidi „tervishoiutöötajate seadus“), § 2 lõikes 1 on sätestatud:

„Eespool viidatud kutseliitusesse kuuluvad kõik

1) arstid,

[...]

kes tegutsevad oma kutsealal Hesseni liidumaal.

[...]”.

- 14 Selle seaduse § 3 sätestab:

„1. Erandina käesoleva seaduse § 2 lõike 1 esimesest lausest ei kuulu pädevasse kutseliitu tervishoiutöötajad, kellel on Euroopa Liidu liikmesriigi või mõne muu [2. mai 1992. aasta] Euroopa Majanduspiirkonna lepingu osalisriigi kodakondsus [(EÜT 1994, L 1, lk 3)] [...] ja kes tegelevad käesoleva seaduse kohaldamisalas ühenduse õiguses sätestatud teenuste osutamise vabaduse alusel oma kutsetegevusega ajutiselt ja episoodiliselt, kuid ei ole Saksamaal asutatud, tingimusel et nad on kutsealaselt asutatud mõnes teiseses Euroopa Liidu liikmesriigis või Euroopa Majanduspiirkonna lepingu osalisriigis. Teenust tuleb osutada käesoleva seaduse § 2 lõike 1 esimeses lauses osutatud kutseala nimetuse all.

[...]

3. Oma kutsealal tegutsemiseks on käesoleva paragrahvi lõikes 1 osutatud tervishoiutöötajatel samad õigused ja kohustused kui käesoleva seaduse § 2 lõike 1 esimeses lauses osutatud tervishoiutöötajatel. Kõnealuste tervishoiutöötajate suhtes kohaldatakse eelkõige §-des 22 ja 23 ette nähtud õigusi ja kohustusi (kohusetundlik tegutsemine kutsealal, täiendkoolitus, osalemine esmaabi- ja arhiveerimisosakondade tegevuses) ning vastavalt direktiivi 2005/36 artikli 5 lõikele 2 on neil kohustus pidada kinni kutse-, õigusliku ja haldusiseloomuga kutsealastest eeskirjadest. Käesoleva seaduse §-de 24 ja 25 ning kuuenda jao alusel vastu võetud eetikakoodeksid kuuluvad kohaldamisele *mutatis mutandis*.”

- 15 Tervishoiutöötajate seaduse § 49 lõike 1 esimeses lauses on ette nähtud, et asjaomastesse kutseliitusesse kuuluvate tervishoiutöötajate poolt toime pandud kõik kutsealaste kohustuste rikkumised kuuluvad distsiplinaarkorras karistamisele. Sellega seoses on selle seaduse §-s 50 sätestatud, et distsiplinaarmenetluse käigus määratud meetmed hõlmavad endas hoiatuse või noomituse tegemist, hääleõiguse ajutist peatamist, trahvi maksimaalses summas 50 000 eurot ja otsust, et asjaomane tervishoiutöötaja on kaotanud kutsealal tegutsemiseks vajaliku sobivuse.

Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeks

- 16 Hesseni liidumaa arstide kutseliit võttis selle liidumaa arstide eetikakoodeksi vastu Hesseni liidumaa tervishoiutöötajate seaduse §-de 24 ja 25 alusel. Selles koodeksis määratakse kindlaks arstide kutsealased kohustused ja selle preambuli kohaselt on koodeksi eesmärk säilitada ja edendada arsti ja

patsiendi vahelist usaldust, tagada elanikkonna tervise huvides raviteenuste kvaliteet, tagada arstide kutsealane vabadus ja tunnustamine ning edendada kutsealaesindajate väärikat tegevust ja hoida ära nende vääritud käitumine.

17 Nimetatud koodeksi §-s 12 „Tasud ja hinnakokkulepped” on sätestatud:

„1. Tasu peab olema proportsionaalne. Ilma et see piiraks teiste õigusnormide kohaldamist, tuleb tasu arvutada ametliku raviteenuste hinnakirja alusel. Arst ei tohi alusetult kohaldada nimetatud raviteenuste hinnakirjas ettenähtust madalamat hinda. Juhul kui tasu osas lepatakse kokku, võtab arst arvesse kohustatud isiku finantsolukorda.

[...]

3. Huvitatud isiku taotlusel esitab Hesseni liidumaa arstide kutseliit tasude vastavuse kohta oma arvamus.”

18 Sama koodeksi §-s 27 „Lubatud teave ja kutse-eeetika vastane reklaam” on ette nähtud:

„1. Järgnevate sätete eesmärk on tagada patsientide kaitse adekvaatse ja kohase teabe abil ning vältida arsti kutseala kaubanduslikku käsitamist, mis on vastuolus arsti kuvandiga.

2. Sellest põhimõttest lähtudes võib arst anda objektiivset kutsealast teavet.

3. Arstidel on keelatud mis tahes kutse-eeetika vastane reklaam. Reklaam on igal juhul kutse-eeetika vastane, kui sellel on kas sisulisest või vormilisest küljest ülistav, eksitav või võrdlev laad. Arst ei tohi õhutada teisi isikuid sellist laadi reklaami tegema ega sallida, et teised isikud sel moel toimivad. Käesolev säte ei piira teistes õigusnormides ette nähtud reklaamialaste keeldude kohaldamist.

[...]”.

19 Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksi D osa punktis 13 „Teises Euroopa Liidu liikmesriigis asuvate arstide piiriülene raviteenuste osutamine” on ette nähtud:

„Kui arst, kes on asutatud või tegeleb oma kutsealase tegevusega Euroopa Liidu mõnes muus liikmesriigis, osutab ajutiselt käesoleva koodeksi kohaldamisalasse kuuluvaid raviteenuseid Saksamaal, ilma et ta oleks selles liikmesriigis asutatud, on tal kohustus käesoleva koodeksi sätteid järgida. Sama kehtib ka olukorras, kus arst kavatses oma tegevust käesoleva koodeksi kohaldamisalal reklaamida. Teavet oma tegevuse kohta võib levitada üksnes käesoleva koodeksiga lubatud ulatuses.”

Põhikohtuasi ja eelotsuse küsimused

20 Kreeka arst K. Konstantinides omandas meditsiinidoktori diplomi 1981. aastal Ateenas (Kreeka). Aastatel 1986 kuni 1990 töötas ta Ateena ülikooli kliiniku androloogia osakonna peaarstina ja alates 1990. aastast tegutseb ta omal käel isiklikus praksises „Andrology Institute Athens” (Ateena androloogia kliinik). K. Konstantinides, kes on Ateena arstide kutseliidu ja Kreeka arstide kutseliidu liige, elab Ateenas.

21 Ajavahemikul aastast 2006 kuni aastani 2010 käis K. Konstantinides keskmiselt ühel või kahel korral kuus Saksamaal, et teha kirurgilisi androloogilisi operatsioone Darmstadt'is (Saksamaa) asuvas Elizabethenstift'i ambulatoorse kliiniku kirurgia osakonnas, mis asub Hesseni liidumaa arstide kutseliidu vastutusallas. K. Konstantinides sooritas üksnes väga spetsiifilisi kirurgilisi sekkumisi, ülejäänud operatsioonidega seotud toiminguid, nagu konsultatsioone või operatsioonijärgset hooldust, viis läbi selle kliiniku personal.

- 22 Augustis 2007 opereeris K. Konstantinides edukalt nimetatud kliinikus ambulatoorselt ühte patsienti. Pärast seda, kui see patsient vaidlustas talle K. Konstantinidese poolt saadetud arve summa, algatas Hesseni arstide kutseliit uurimise, mis tõi kaasa eelotsusetaotluse esitanud kohtus selle arsti suhtes distsiplinaarmenetluse algatamise raviteenuste hinnakirja ja kutse-eetika vastase reklaami keelu rikkumise tõttu.
- 23 See distsiplinaarmenetlus algatati põhjendusel, et K. Konstantinides „esitas tasude osas sõlmitud lepingu raames arve teenuse eest, kohaldades tasumäära, milles pooled ei olnud vabalt kokku leppinud,” ning pani toime kutsealase rikkumise Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksi § 12 sätete koostoimes raviteenuste hinnakirja §-ga 2, § 6 lõikega 2 ja §-ga 12 tähenduses. Hesseni liidumaa arstide kutseliit leidis, et nõutavad tasud olid liialt suured ja õigustavad distsiplinaarkaristuse määramist.
- 24 Eelotsusetaotluse esitanud kohtu esitatud teabe kohaselt saatis K. Konstantinides seetõttu, et teostatud operatsiooni kohta asjakohane tasumäär puudus, arve kokku summas 6 395,96 eurot, kohaldades analoogia alusel põhihinnana ühte teist hinda, mida on suurendatud koefitsiendi 16,2 võrra, ning muid hindu, mille hulgast mõned olid samuti analoogia alusel kohaldatavad ning millest igäühte neist suurendati erinevate koefitsientide võrra. K. Konstantinides väitis, et neid suurendusmäärasid kohaldati patsiendiga sõlmitud erandit kehtestava kokkuleppe alusel.
- 25 Mis puudutab kutse-eetika vastase reklaami keelu rikkumist, siis heidab Hesseni liidumaa arstide kutseliit K. Konstantinidesele ette, et viimane on rikkunud Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksi § 27 sellega, et ta on teinud kutsealase eetikaga kokkusobimatut reklaami. Täpsemalt väidab ta, et see arst on oma internetilehel teinud reklaami enda tegevusele Darmstadtis asuvas Elisabethenstifti kliinikus, kasutades väljendeid „Saksa kliinik” ja „Euroopa kliinik”, kuigi ta tegi selles kliinikus operatsioone üksnes „ajutiselt” ja „episoodiliselt”, ilma et haigla infrastruktuur oleks tegelikult tema kasutuses olnud ja kuigi need operatsioonid tehti avalik-õiguslikus asutuses või teadusasutuses, mille suhtes teostatakse avalik-õiguslikku kontrolli.
- 26 Hesseni liidumaa arstide kutseliit leiab, et Hesseni liidumaa tervishoiutöötajate seaduse § 3 lõigetega 1 ja 3, mis panevad K. Konstantinidesele kohustuse järgida Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksit, mis võeti vastu selle seaduse §-de 24 ja 25 alusel, on direktiiv 2005/36 nõuetekohaselt üle võetud, eelkõige selle artiklid 5 ja 6, mis on seetõttu liidu õigusega kooskõlas.
- 27 K. Konstantinides väidab põhimõtteliselt, et teenuste osutamise vabaduse põhimõttele vastavalt töötab ta Saksamaal ajutiselt ja episoodiliselt ning ei kuulu seega Saksamaa kutse-eetika eeskirjade kohaldamisalasse. Tema sõnul tuleb sellised Saksamaa kutseorganisatsioonide etteheited, nagu on esitatud põhikohtuasjas, saata „päritoluriigi pädevale asutusele”, milleks käesoleval juhul on Ateena arstide kutseliit. Teise võimalusena vaidleb K. Konstantinides vastu tema suhtes tehtud etteheidetele.
- 28 Eelotsusetaotluse esitanud kohus märgib, et kindlaks tuleb teha, kas Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksi §-de 12 ja 27 materiaalne sisu, nagu seda on tõlgendatud direktiivi 2005/36 artikli 5 lõiget 3 silmas pidades, vastab nimetatud artikliga 5 taotletavale eesmärgile. Eelotsusetaotluse esitanud kohtul on tõsiseid kahtlusi seoses küsimusega, kas selle koodeksi §-s 12 ette nähtud hindade arvutamise eeskirjad ja selle § 27 lõigetes 1 ja 3 sätestatud eeskirjad, mis keelavad igasuguse kutse-eetika vastase reklaami, kuuluvad selle direktiivi artikli 5 lõike 3 kohaldamisalasse.
- 29 Pealegi leiab nimetatud kohus, et vastuvõttev liikmesriik peab direktiivi 2005/36 artikli 5 lõike 3 alusel tegema vahet teenuse osutajatel, kes tegelevad tema territooriumil oma kutsealaga ajutiselt ja episoodiliselt, ning seal samal kutsealal töötavatel spetsialistidel, ning selline vahetegemine ei oleks võimalik, kui nimetatud teenuste osutajate suhtes tuleks üldiselt selle liikmesriigi distsiplinaarkorda kohaldada. Seetõttu on tal kahtlusi, kas Hesseni liidumaa tervishoiutöötajate seaduse § 3 lõiked 1 ja 3 on liidu õigusega kooskõlas.

30 Neil asjaoludel otsustas Berufsgesicht für Heilberufe bei dem Verwaltungsgericht Gießen menetluse peatada ja esitada Euroopa Kohtule järgmised eelotsuse küsimused:

„[Küsimused, mis puudutavad direktiivi 2005/36 artikli 5 lõiget 3]:

1. Kas [Hesseni liidumaa] arstide eetikakoodeksi [...] § 12 lõige 1 on kutsealane eeskiri, mille rikkumise korral teenuseosutaja poolt vastuvõttvas riigis võib läbi viia arstide ametikohtu menetluse distsiplinaarmenetluse tähenduses seoses tõsise kutsealase rikkumisega, mis on otseselt ja konkreetselt seotud tarbijakaitse ning -ohutusega?
2. Kui eelmisele küsimusele tuleb vastata jaatavalt, siis kas see on nii ka juhul, kui teenuseosutaja (käesoleval juhul arst) tehtud operatsiooni kohta puudub vastuvõttvas riigis kehtivas raviteenuste hinnakirjas asjakohane tasumäär?
3. Kas kutse-eetika vastase reklaami keeldu puudutavad sätted (eetikakoodeksi § 27 lõiked 1–3 koostoimes eetikakoodeksi D osa punktiga 13) on kutsealane eeskiri, mille rikkumise korral teenuseosutaja poolt vastuvõttvas riigis võib läbi viia arstide ametikohtu menetluse distsiplinaarmenetluse tähenduses seoses tõsise kutsealase rikkumisega, mis on otseselt ja konkreetselt seotud tarbijakaitse ning -ohutusega?

[Küsimus, mis puudutab direktiivi 2005/36 artikli 6 esimese lause punkti a):

4. Kas [Hesseni liidumaa tervishoiutöötajate seaduse] § 3 lõigete 1 ja 3 õiguslike muudatustega, mille eesmärk on direktiivi 2005/36 rakendamine, on direktiivi 2005/36 eespool viidatud sätted nõuetekohaselt üle võetud, kui nii asjaomased eetikakoodeksid kui ka [selle] seaduse kuuendas osas sätestatud kutsealaste kohtuvaidluste kord tunnistatakse täielikult kohaldatavaks ka nende teenuseosutajate suhtes (käesoleval juhul arstid), kes ELTL artiklist 57 [...] tuleneva teenuste osutamise vabaduse alusel pakuvad teenuseid vastuvõttvas riigis ajutiselt?”

Eelotsuse küsimuste analüüs

Esimene kuni kolmas küsimus

- 31 Oma esimese kuni kolmanda küsimusega palub eelotsusetaotluse esitanud kohus sisuliselt selgitada, kas direktiivi 2005/36 artikli 5 lõiget 3 tuleb tõlgendada nii, et sellised siseriiklikud eeskirjad, nagu on esiteks Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksi § 12 lõige 1, mille kohaselt peab tasu olema proportsionaalne ja ilma et see piiraks teiste õigusnormide kohaldamist, tuleb tasu arvutada ametliku raviteenuste hinnakirja alusel, ning teiseks selle koodeksi § 27 lõige 3, mille alusel on arstidel keelatud teha mis tahes kutse-eetika vastast reklaami, kuuluvad selle sätte kohaldamisalasse.
- 32 Mis puudutab põhikohtuasjas kõne all olevaid kohaldatavate tasude arvutamise eeskirju, siis tuleb märkida, et eelotsusetaotluse esitanud kohus on täpsustanud, et Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksi § 12 tuleb lugeda eelkõige koos raviteenuste hinnakirja § 6 lõikega 2, mille kohaselt võib autonoomsete raviteenuste eest, mida hinnakirjas ei esine, esitada arve nimetatud hinnakirjas esineva võrdväärse teenuse alusel, kusjuures võrdväärst tuleb hinnata selle teenuse laadi, sellega seotud kulude ja selle sooritamiseks kulunud aja alusel.
- 33 Direktiivi 2005/36 artiklist 1 nähtub, et selle eesmärk on kehtestada kord, mille alusel liikmesriik, kes teeb reguleeritud kutsealal tegutsema hakkamise või sellel tegutsemise oma territooriumil sõltuvaks eriomase kutsekvalifikatsiooni omamisest, peab vastaval kutsealal tegutsema hakkamiseks või sellel tegutsemiseks tunnustama teises liikmesriigis või teistes liikmesriikides saadud kutsekvalifikatsioone, mis lubavad nimetatud kvalifikatsioone omaval isikul seal samal kutsealal töötada.

- 34 Mis puudutab asutamist vastuvõtvast liikmesriigis, nagu seda on reguleeritud nimetatud direktiivi III jaotise sätetes, siis on selle artiklis 13 ette nähtud, et vastuvõttev liikmesriik võimaldab reguleeritud kutsealal tegutsema asuda või tegutseda oma kodanikega samadel tingimustel, kui taotlejal on teises liikmesriigis viimase territooriumil sellel kutsealal tegutsema hakkamiseks või tegutsemiseks nõutav pädevuskinnitus või kvalifikatsiooni tõendav dokument. Selline kutsealase kvalifikatsiooni tunnustamine võimaldab seega asjaomasele isikule vastuvõtvast liikmesriigis reguleeritud kutsealale täieliku juurdepääsu ning võimaldab tal seal kodanikega samadel tingimustel tegutseda, kusjuures selline juurdepääs hõlmab õigust kasutada selle liikmesriigi poolt ette nähtud kõnealusele kutsealale vastavat kutsenimetust.
- 35 Seoses olukorraga, kus teenuseosutaja asub vastuvõtva liikmesriigi territooriumile, et seal sellise teenuste osutamise vabaduse raames, nagu see on reguleeritud direktiivi 2005/36 II jaotise sätetega, ajutiselt ja episoodiliselt päritolumaa kutsenimetuse alusel oma kutsealaga tegeleda, on nimetatud direktiivi artikli 5 lõikes 1 sätestatud põhimõte, mille kohaselt ei tohi liikmesriigid kutsekvalifikatsiooniga seotud põhjusel takistada teenuste vaba osutamist juhul, kui teenuse osutaja on liikmesriigis ametlikult asutatud, eesmärgiga tegutseda seal samal kutsealal.
- 36 Just selles konkreetsetes kontekstis nõuab direktiivi 2005/36 artikli 5 lõige 3, et teenuseosutaja suhtes, kes tegeleb oma kutsealal ajutiselt ja episoodiliselt, kehtiksid kutse-, õigusliku ja haldusiselooga kutsealased eeskirjad, mis on otseselt seotud kutsekvalifikatsioonidega, samuti distsiplinaarsätted, mida vastuvõtvast liikmesriigis kohaldatakse selles liikmesriigis samal kutsealal tegutsevate isikute suhtes.
- 37 Olgu täpsustatud, et see puudutab distsiplinaarsätteid, mille alusel määratakse karistused direktiivi 2005/36 artikli 5 lõikes 3 osutatud kutsealade eeskirjade järgimata jätmise eest, nagu seda on mainitud ka nimetatud direktiivi põhjenduses 8.
- 38 Seoses nimetatud eeskirjade sisuga, mis peavad olema otseselt seotud kutsekvalifikatsioonidega, osutab direktiivi 2005/36 artikli 5 lõige 3 eeskirjadele, mis käsitlevad kutseala mõistet, tiitlite ja nimetuste kasutamist ja tõsist kutsealast rikkumist, mis on otseselt ja konkreetset seotud tarbijakaitse ning turvalisusega. Selle direktiivi põhjendus 8 mainib ka eeskirju, mis käsitlevad kutseala alla kuuluvaid tegevusi.
- 39 Nii direktiivi 2005/36 esimest ja eesmärgist kui ka üldisest ülesehitusest nähtub, et selle artikli 5 lõikega 3 on hõlmatud üksnes kutsealased eeskirjad, mis on otseselt seotud arstiteaduse enda praktiseerimisega ja mille järgimata jätmine kahjustaks patsientide kaitset.
- 40 Sellest johtub, et sellised nagu põhikohtuasjas kohaldatavad tasu arvutamise eeskirjad ja eeskirjad, mille alusel kehtestatakse arstide suhtes kutse- eetika vastase reklaami keeld, ei kujuta endast kutseala eeskirju, mis on otseselt ja konkreetset seotud kutsealakvalifikatsiooniga ning käsitlevad juurdepääsu asjaomasele reguleeritud kutsealale direktiivi 2005/36 artikli 5 lõike 3 tähenduses.
- 41 Seetõttu tuleb järeldada, et sellised siseriiklikud eeskirjad, nagu esinevad Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksi § 12 lõikes 1 ja § 27 lõikes 3, ei kuulu direktiivi 2005/36 artikli 5 lõike 3 esemelisesse kohaldamisalasse.
- 42 ELTL artiklis 267 sätestatud siseriiklike kohtute ja Euroopa Kohtu vahelises koostöömenetluses on Euroopa Kohtu ülesanne anda siseriiklikule kohtule tarvilik vastus, mis võimaldaks viimasel poolelioleva kohtuasja lahendada. Selleks tuleb Euroopa Kohtul temale esitatud küsimused vajaduse korral ümber sõnastada (vt eelkõige 17. juuli 1997. aasta otsus kohtuasjas C-334/95: Krüger, EKL 1997, lk I-4517, punktid 22 ja 23, ning 14. oktoobri 2010. aasta otsus kohtuasjas C-243/09: Fuß, EKL 2010, lk I-9849, punkt 39 ja seal viidatud kohtupraktika). Selleks võib Euroopa Kohus tuletada siseriikliku kohtu esitatud aspektide kogumist ja eelkõige eelotsusetaotluse põhjendustest need liidu õiguse normid ja põhimõtted, mida on põhikohtuasja vaidluse eset silmas pidades vaja tõlgendada (vt

selle kohta eelkõige 29. novembri 1978. aasta otsus kohtuasjas 83/78: Redmond, EKL 1978, lk 2347, punkt 26; 23. oktoobri 2003. aasta otsus kohtuasjas C-56/01: Inizan, EKL 2003, lk I-12403, punkt 34, ja eespool viidatud kohtuotsus Fuß, punkt 40).

- 43 Seoses sellega olgu märgitud, et sellistel asjaoludel nagu põhikohtuasjas ning võttes arvesse käesoleva kohtuotsuse punktides 40 ja 41 esinevaid kaalutlusi, tuleb põhikohtuasjas kõne all olevate õigusnormide kooskõla liidu õigusega kontrollida mitte lähtuvalt direktiivist 2005/36, vaid ELTL artiklis 56 osutatud teenuste osutamise vabadust silmas pidades.
- 44 Väljakujunenud kohtupraktika kohaselt ei nõua ELTL artikkel 56 mitte ainult igasuguse diskrimineerimise kaotamist teenuseosutaja suhtes, mis põhineb tema kodakondsusel või asjaolul, et ta on asutatud teises liikmesriigis kui see, kus teenust tuleb osutada, vaid ka kõigi piirangute kaotamist, isegi juhul kui need laienevad nii selle riigi kui ka teiste liikmesriikide teenuseosutajatele, kui need võivad keelata, takistada või muuta vähem soodsaks selle teenuseosutaja tegevuse, kelle asukoht on mõnes teises liikmesriigis, kus ta samalaadseid teenuseid seaduslikult osutab (19. detsembri 2012. aasta otsus kohtuasjas C-577/10: komisjon vs. Belgia, punkt 38 ja seal viidatud kohtupraktika).
- 45 Samuti tuleb märkida, et eelkõige hõlmab piirangu mõiste liikmesriigi meetmeid, mida kohaldatakse küll vahet tegemata, kuid mis kahjustavad teenuste osutamise vabadust teistes liikmesriikides (vt selle kohta eelkõige 29. märtsi 2011. aasta otsus kohtuasjas C-565/08: komisjon vs. Itaalia, EKL 2011, lk I-2101, punkt 46 ja seal viidatud kohtupraktika).
- 46 Põhikohtuasjas on selge, et kõnealuseid õigusnormide kohaldatakse vahet tegemata kõigi arstide suhtes, kes oma teenuseid Hesseni liidumaa territooriumil osutavad.
- 47 Lisaks olgu meenutatud, et liikmesriigi õigusnormid ei kujuta endast EL toimimise lepingu tähenduses piirangut ainuüksi seetõttu, et teised liikmesriigid kohaldavad oma territooriumil tegutsevatele samalaadsete teenuste osutajatele vähem rangeid või majanduslikult atraktiivsemaid õigusnorme (vt eespool viidatud kohtuotsus komisjon vs. Itaalia, punkt 49 ja seal viidatud kohtupraktika).
- 48 Seega ei saa piirangu esinemist aluslepingu tähenduses järeldada ainuüksi asjaolu põhjal, et teistes liikmesriikides kui Saksamaa Liitvabariiki tegutsevad arstid peavad Hesseni liidumaa territooriumil osutatud teenuste eest võetava tasu arvutamisel lähtuma sellel territooriumil kohaldatavatest eeskirjadest.
- 49 Kui aga põhikohtuasjas kõne all oleva süsteemi puhul puudub igasugune paindlikkus – mille hindamine on siseriikliku kohtu ülesanne –, tuleb sellise korra kohaldamist, mis võib teiste liikmesriikide arstidele mõjuda takistavalt, pidada piiranguks aluslepingu tähenduses.
- 50 Mis puudutab sellise piirangu õigustatust, siis tuleneb kindlalt väljakujunenud kohtupraktikast, et siseriiklikud meetmed, mis võivad takistada aluslepinguga tagatud põhivabaduste teostamist või muuta selle vähem atraktiivseks, võivad siiski olla lubatud tingimusel, et need järgivad üldise huvi eesmärki, on selle saavutamise tagamiseks sobivad ega lähe kaugemale, kui on taotletava eesmärgi saavutamiseks vajalik (vt eelkõige 16. aprilli 2013. aasta otsus kohtuasjas C-202/11: Las, punkt 23 ja seal viidatud kohtupraktika).
- 51 Sellega seoses on eelotsusetaotluse esitanud kohtu ülesanne kontrollida, kas olukorras, kus niisuguse korra kohaldamine sellistel asjaoludel, nagu on kirjeldatud eelotsusetaotluses, kujutab endast teenuste osutamise vabaduse piirangut, tuginevad põhikohtuasjas kõne all olevad õigusnormid üldise huvi eesmärgile. Üldiselt tuleb märkida, et inimeste tervise ja elu kaitse, nagu see on ette nähtud ELTL artiklis 36, ja tarbijate kaitse on eesmärgid, mida võib pidada olulisteks üldiste huvidega seotud vajadusteks, mis võivad õigustada teenuste osutamise vabaduse piirangut (vt selle kohta eelkõige

5. detsembri 2006. aasta otsust liidetud kohtuasjades C-94/04 ja C-202/04: Cipolla jt, EKL 2006, lk I-11421, punkt 64 ja seal viidatud kohtupraktika, ning 8. novembri 2007. aasta otsus kohtuasjas C-143/06: Ludwigs-Apotheke, EKL 2007, lk I-9623, punkt 27 ja seal viidatud kohtupraktika).

- 52 Mis puudutab küsimust, kas sellised üldise huvi eesmärgile tuginevad õigusnormid on nendega taotletava eesmärgi saavutamise tagamiseks sobivad ning kas nad ei lähe kaugemale, kui on selle eesmärgi saavutamiseks vajalik, siis on eelotsusetaotluse esitanud kohtu ülesanne kontrollida, kas niisugused õigusnormid vastavad tõepoolest huvile see taotletav eesmärk ühtselt ja süstemaatiliselt saavutada. Proportsionaalsuse analüüsimise puhul tuleb võtta arvesse eelkõige ettenähtud karistuste rangust.
- 53 Niisiis on eelotsusetaotluse esitanud kohtu ülesanne kontrollida, kas põhikohtuasjas kõne all olevad õigusnormid kujutavad endast piirangut ELTL artikli 56 tähenduses ning juhul kui see on nii, siis kontrollida, kas need järgivad üldise huvi eesmärki, on selle saavutamise tagamiseks sobivad ega lähe kaugemale, kui on taotletava eesmärgi saavutamiseks vajalik.
- 54 Mis puudutab kutse-eeetika vastast reklaami, siis on Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksi § 27 lõikes 3 üldiselt ette nähtud, et arstidel on keelatud teha mis tahes kutse-eeetika vastast reklaami.
- 55 Käesoleval juhul ei tähenda see reklaami tegemise täielikku keeldu või ühes teatud vormis tehtava reklaami keeldu. Nimetatud § 27 lõige 3 ei keela ise-enesest raviteenuseid reklaamida, vaid nõuab üksnes, et sellise reklaami sisu ei tohi olla kutse-eeetikaga kokkusobimatu.
- 56 Isegi kui need ei kehtesta täielikku reklaami keeldu või ühes teatud vormis tehtava reklaami keeldu, mis võib väljakujunenud kohtupraktika kohaselt juba iseenesest kujutada endast teenuste osutamise vabaduse piirangut (vt eelkõige 17. juuli 2008. aasta otsus kohtuasjas C-500/06: Corporación Dermoesztética, EKL 2008, lk I-5785, punkt 33 ja seal viidatud kohtupraktika), võivad sellised õigusnormid, nagu on ette nähtud Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksi § 27 lõikes 3, millega keelatakse kutse-eeetikavastase sisuga reklaam ja mis on ilmselgelt mitmetähenduslikud, kujutada endast takistust asjaomaste raviteenuste osutamise vabadusele.
- 57 Seda enam – nagu kohtujurist seda oma ettepaneku punktis 68 märkis – võivad siseriiklikud või piirkondlikud õigusnormid, mida kohaldatakse mittediskrimineerivalt teises liikmesriigis tegutseva arsti suhtes, ja mis käsitlevad kutsealase eetika kriteeriumist lähtuvalt tingimusi, millele vastavalt võivad niisugused spetsialistid asjaomases valdkonnas oma tegevusi reklaamida, olla rahvatervist ja tarbijate kaitset silmas pidades ülekaaluka üldise huvi kaalutlustest lähtuvalt õigustatud tingimusel, et – seda peab kontrollima eelotsusetaotluse esitanud kohus – teenuste osutamise vabadust kasutava spetsialisti suhtes kohaldatavad võimalikud karistused on võrreldes huvitatud isikule ette heidetava käitumisega proportsionaalsed.
- 58 Eelnevatest kaalutlustest lähtuvalt tuleb esimesele kuni kolmandale küsimusele vastata, et direktiivi 2005/36 artikli 5 lõiget 3 tuleb tõlgendada nii, et sellised siseriiklikud eeskirjad, nagu esinevad esiteks Hesseni liidumaa arstide eetikakoodeksi § 12 lõikes 1, mille kohaselt peab tasu olema proportsionaalne ja, ilma et see piiraks teiste õigusnormide kohaldamist, tuleb arvutada ametliku raviteenuste hinnakirja alusel, ning teiseks selle koodeksi § 27 lõikes 3, mille alusel on arstidel keelatud teha mis tahes kutse-eeetika vastast reklaami, ei kuulu selle sätte esemelisse kohaldamisalasse. Eelotsusetaotluse esitanud kohtu ülesanne on siiski Euroopa Kohtu juhiseid arvesse võttes kontrollida, kas nimetatud eeskirjad kujutavad endast piirangut ELTL artikli 56 tähenduses ning juhul kui see nii on, siis kontrollida, kas need järgivad üldise huvi eesmärki, on selle saavutamise tagamiseks sobivad ega lähe kaugemale, kui on taotletava eesmärgi saavutamiseks vajalik.

Neljas küsimus

- 59 Neljanda küsimusega palub eelotsusetaotluse esitanud kohus sisuliselt selgitada, kas direktiivi 2005/36 artikli 6 punktiga a on vastuolus sellised siseriiklikud õigusnormid, nagu on kõne all põhikohtuasjas, mille alusel kohaldatakse Hessenii liidumaa arstide eetikakoodeksi ja selle kohta käivat kutsealaste kohtuvaidluste korda täielikult ka nende teenuseosutajate suhtes, kes asuvad vastuvõtva liikmesriigi territooriumile, et seal oma teenuseid üksnes ajutiselt ja episoodiliselt osutada.
- 60 Sellega seoses olgu meenutatud, et väljakujunenud kohtupraktika järgi on ELTL artiklis 267 sätestatud menetlus Euroopa Kohtu ja siseriiklike kohtute koostöö vahend, mille kaudu Euroopa Kohus annab siseriiklikele kohtutele liidu õiguse tõlgendusi, mida siseriiklikud kohtud vajavad nende menetluses olevate vaidluste lahendamiseks (vt eelkõige 27. novembri 2012. aasta otsus kohtuasjas C-370/12: Pringle, punkt 83 ja seal viidatud kohtupraktika).
- 61 Käesoleval juhul ei sisalda eelotsusetaotlus mingit teavet selle kohta, et niisugune küsimus, mis käsitleb kõigi selle eetikakoodeksi ja selle kohta käiva kutsealaste kohtuvaidluste korra sätete kohaldamise vastuolu liidu õigusega, eelkõige direktiiviga 2005/36, omaks põhikohtuasja lahendamisel mingit tähtsust.
- 62 Järelikult on neljas küsimus vastuvõetamatu osas, mis puudutab kõiki nimetatud eetikakoodeksi sätteid ja selle kohta käivat kutsealaste kohtuvaidluste korda.
- 63 Osas, milles sellele küsimusele antav vastus peab piirnema üksnes põhikohtuasjas kõne all olevate eeskirjadega, tuleb täpsustada, et direktiivi 2005/36 artikli 6 punktis a ei ole täpsustatud, milliseid kutseala eeskirju või millist distsiplinaarmenetlust teenuseosutaja suhtes kohaldama peaks, vaid selles on üksnes sätestatud, et distsiplinaarsätete kohaldamise lihtsustamiseks vastavalt nimetatud direktiivi artikli 5 lõikele 3 võivad liikmesriigid kehtestada ajutise automaatse registreerimise kutseorganisatsiooni või -organi juures või *pro forma* liikmesuse selles organisatsioonis või organis.
- 64 Seega tuleb neljandale küsimusele vastata, et direktiivi 2005/36 artikli 6 punkti a tuleb tõlgendada nii, et selles ei sätestata, milliseid kutseala eeskirju või millist distsiplinaarmenetlust peaks kohaldama teenuseosutaja suhtes, kes asub vastuvõtva liikmesriigi territooriumile, et seal oma teenuseid üksnes ajutiselt ja episoodiliselt osutada, vaid selles on ainult sätestatud, et distsiplinaarsätete kohaldamise lihtsustamiseks vastavalt nimetatud direktiivi artikli 5 lõikele 3 võivad liikmesriigid kehtestada ajutise automaatse registreerimise kutseorganisatsiooni või -organi juures või *pro forma* liikmesuse selles organisatsioonis või organis.

Kohtukulud

- 65 Kuna põhikohtuasja poolte jaoks on käesolev menetlus eelotsusetaotluse esitanud kohtus poolelioleva asja üks staadium, otsustab kohtukulude jaotuse siseriiklik kohus. Euroopa Kohtule seisukohtade esitamiseiga seotud kulud, välja arvatud poolte kohtukulud, ei hüvitata.

Esitatud põhjendustest lähtudes Euroopa Kohus (neljas koda) otsustab:

1. Euroopa Parlamendi ja nõukogu 7. septembri 2005. aasta direktiivi 2005/36/EÜ kutsequalifikatsioonide tunnustamise kohta artikli 5 lõiget 3 tuleb tõlgendada nii, et sellised siseriiklikud eeskirjad, nagu esinevad esiteks Hessenii liidumaa arstide eetikakoodeksi § 12 lõikes 1, mille kohaselt peab tasu olema proportsionaalne ja, ilma et see piiraks teiste õigusnormide kohaldamist, tuleb arvutada ametliku raviteenuste hinnakirja alusel, ning teiseks selle koodeksi § 27 lõikes 3, mille alusel on arstidel keelatud teha mis tahes kutse-eetika vastast reklaami, ei kuulu selle sätte esemelisse kohaldamisalasse. Eelotsusetaotluse esitanud kohtu ülesanne on siiski Euroopa Liidu Kohtu juhiseid arvesse

võttes kontrollida, kas nimetatud eeskirjad kujutavad endast piirangut ELTL artikli 56 tähenduses ning juhul kui see on nii, siis kontrollida, kas need järgivad üldise huvi eesmärki, on selle saavutamise tagamiseks sobivad ega lähe kaugemale, kui on taotletava eesmärgi saavutamiseks vajalik.

2. Direktiivi 2005/36 artikli 6 punkti a tuleb tõlgendada nii, et selles ei sätestata, milliseid kutseala eeskirju või millist distsiplinaarmenetlust peaks kohaldama teenuseosutaja suhtes, kes asub vastuvõtva liikmesriigi territooriumile, et seal oma teenuseid üksnes ajutiselt ja episoodiliselt osutada, vaid selles on ainult sätestatud, et distsiplinaarsätete kohaldamise lihtsustamiseks vastavalt nimetatud direktiivi artikli 5 lõikele 3 võivad liikmesriigid kehtestada ajutise automaatse registreerimise kutseorganisatsiooni või -organi juures või *pro forma* liikmesuse selles organisatsioonis või organis.

Allkirjad